

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного туризму та країнознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри

_____ Дудник І.М..
«____» _____ 2020р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
на тему:

**Вплив геополітичних чинників на розвиток
туризму**

Виконавець: здобувач вищої освіти 212М групи **Федорова Антоніна
Сергіївна**

Науковий керівник: доцент кафедри міжнародного туризму та країнознавства
Ткачук Леоніла Миколаївна

Нормоконтролер: к. геогр. н., доцент кафедри міжнародного туризму та
країнознавства **Борисюк Оксана Анатоліївна**

Київ 2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин
Кафедра міжнародного туризму та країнознавства
Спеціальність: 242 «Туризм»
ОПП: «Туризмознавство»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Дудник І.М.
«_____» _____ 2020р.

ЗАВДАННЯ НА ВИКОНАННЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Федорової Антоніни Сергіївни
(прізвище, ім'я, по батькові в родовому відмінку)

1. Тема дипломної роботи: «Вплив геополітичних чинників на розвиток туризму», затверджена наказом ректора № 1870 /ст від «01» жовтня 2020 р.

2. Термін виконання роботи: «05» жовтня 2020 р. по «21» грудня 2020 р.

3. Вихідні дані до роботи: дослідження має теоретичний і практичний характер, виконане на основі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували різноманітні аспекти впливу геополітичних чинників на розвиток туризму.

4. Зміст дипломної роботи:

РОЗДІЛ 1. Теоретико – методологічні основи дослідження впливу геополітичних чинників на розвиток туризму

РОЗДІЛ 2. Роль геополітичних чинників у розвитку туризму

РОЗДІЛ 3. Проблеми і перспективи розвитку туризму в умовах міжнародної політичної напруженості: досвід для України

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: Рис. 2.1. Карта туристичних регіонів світу, Рис. 2. 2. Географічна структура в'їзного

тур. потоку в Україну, 2013 р., Рис. 2. 3. Географічна структура в'їзного тур. потоку в Україну, 2014 р.

6. Календарний план-графік

№ з/п	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Проаналізувати літературні та інші джерела з проблеми дослідження.	05.10 – 10.10 2020 р.	виконано
2.	Обґрунтувати об'єкт, предмет дослідження, сформулювати завдання і мету. Написати вступ.	11.10 – 16.10 2020 р.	виконано
3.	Проаналізувати різноманітні джерела інформації щодо теоретичних аспектів культурно-пізнавального туризму. Написати перший розділ.	17.10 – 02.11 2020 р.	виконано
4.	Розкрити роль геополітичних чинників у розвитку туризму. Написати другий розділ	03.11 – 13.11 2020 р.	виконано
5.	Проаналізувати проблеми і окреслити перспективи розвитку туризму в умовах міжнародної політичної напруженості для України. Написати третій розділ	16.11 – 20.11. 2020 р.	виконано
6.	Узагальнити результати проведеного дослідження, сформулювати висновки.	23.11 – 30.11 2020 р.	виконано
7.	Підготувати реферат.	23.11 – 26.11 2020 р.	виконано
8.	Підготувати доповідь на попередній захист, розробити демонстраційні матеріали.	26.11 – 30.11 2020 р.	виконано
9.	Провести роботу над зауваженнями після попереднього захисту дипломної роботи.	01.12 – 11.12. 2020 р.	виконано
10.	Захист дипломної роботи.	22.12.2020 р.	

7. Дата видачі завдання: «05» жовтня 2020 р.

Науковий керівник дипломної роботи _____ Ткачук Л. М.
(підпис керівника) (П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання _____ Федорова А. С.
(підпис випускника) (П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Вплив геополітичних чинників на розвиток туризму»: сторінок роботи, рисунок, використаних джерел.

Об'єкт дослідження – геополітичні чинники.

Предмет дослідження – вплив геополітичних чинників на розвиток туризму .

Метою виконаної роботи є встановлення ролі основних геополітичних чинників у розвитку туристичної індустрії.

Методи дослідження. У даній роботі були використані наступні загальнонаукові методи дослідження: історичний, статистичний, картографічний, а також, аналіз, порівняння, опис та узагальнення.

Інформаційними джерелами виконаної роботи були наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували дане питання, статистичні дані, інформаційні ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна роботи полягає в теоретичному узагальненні поняття «геополітичний чинник в туризмі», у виявленні основних особливостей впливу геополітичних чинників у різних туристичних регіонах світу, в дослідженні впливу терактів на функціонування туристичної індустрії, а також, у розробці ряду заходів необхідних для ефективного розвитку туристичної галуззі України під час ведення військового конфлікту.

Теоретичні положення роботи можуть бути використані при розробці курсів «Геополітика», «Геополітика та туризм», «Міжнародний туризм», «Міжнародний туристичний бізнес», «Політологія».

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ	
1.1. Сутність понять «геополітика» та «геополітичний чинник».....	
1.2. Особливості сучасної геополітичної ситуації в світі.....	
1.3. Україна в сучасному геополітичному просторі.....	
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ У РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	
2.1. Вплив геополітичних чинників на розвиток міжнародного туризму у різних регіонах світу.....	
2.2. Найбільші терористичні акти в історії та їх вплив на розвиток туризму....	
2.3. Геополітичний фактор у розвитку туризму в Україні.....	
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	
3.1. Досвід успішного розвитку туризму в умовах геополітичної нестабільності.....	
3.2. Перспективи розвитку туризму в умовах сучасної геополітичної ситуації	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Як феномен глобального порядку туризм усе виразніше стає геополітичним явищем, про що свідчить небувалий обсяг міжнародних туристичних потоків, які перетнули межі суто економічної сфери. Перспективи подальшого розвитку туризму справедливо пов'язують нині не тільки з демографічними та технологічними змінами, а й з глобальними політичними змінами й очікуваними тенденціями розвитку світового геополітичного простору, що надзвичайно потужно впливають на туризм. Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються питання подальшого розвитку світового ринку туристичних послуг та впливу на нього глобальних політичних змін. Геополітична ситуація у сучасному світі постійно перебуває під впливом змін. Ці зміни яскраво відображуються на туристичній індустрії, яка є дуже уразливою до таких змін. Важливо постійно слідкувати та аналізувати геополітичні тенденції, адже різкі, негативні зміни у геополітичній ситуації світу можуть повністю знищити туризм в певній країні. Особливо актуальним питання впливу геополітичних чинників на розвиток туризму є для сучасної України.

Об'єкт дослідження – геополітичні чинники.

Предмет дослідження – вплив геополітичних чинників на розвиток туризму.

Метою виконаної роботи є встановлення ролі основних геополітичних чинників у розвитку туристичної індустрії.

Завдання дипломної роботи:

- дослідити теоретичні аспекти впливу геополітичних чинників на розвиток туризму;
- розкрити сутність понять «геополітика» та «геополітичний чинник»;
- визначити особливості сучасної геополітичної ситуації в світі та місце України в геополітичному просторі

- виявити основні особливості впливу геополітичних чинників у туристичних регіонах світу;
- дослідити вплив найбільших терактів на світову туристичну індустрію;
- дослідити особливості успішного функціонування туристичної сфери в країнах з нестабільною геополітичною ситуацією;
- розробити ряд заходів необхідних для ефективного розвитку туристичної галуззі України під час ведення військового конфлікту.

Область застосування результатів роботи. Теоретичні положення роботи можуть бути використані при розробці курсів «Геополітика», «Геополітика та туризм», «Міжнародний туризм», «Міжнародний туристичний бізнес», «Політологія».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ

1.1. Сутність понять «геополітика» та «геополітичний чинник»

Становлення і формування геополітики, як науки пов'язане з іменами Миколи Данилевського, Фрідріха Ратцеля, Альфреда Мехена, Халфорда Маккіндера, Рудольфа Челлена, Карла Гаусгофера, Петра Савицького та їх науковим доробком. Не менш важливими, для розвитку геополітики були праці Ніколаса Спикмена, Саула Коена, Джозефа Ная, П'єра Галуа, Мануїла Валлерстайна, Семюела Хантінгтона, Збігнева Бжезинського, Сергія Бабуріна, Миколи Дністрянського та інших політиків і вчених [17].

Якщо ж говорити про праці, які б висвітлювали важливість геополітичного впливу на розвиток міжнародного туризму, то варто згадати ім'я професора політології університету штату Канзас Лінди Ріхтер. Саме вона була однією з перших, хто звернув увагу на розуміння міжнародного туризму, як чинника міжнародно – політичної взаємодії та геополітичного впливу [28]. У багатьох своїх публікаціях Л. Ріхтер розкрила доцільність вивчення політичних аспектів туризму з точки зору політології, показала процес політизації розвитку туризму на прикладі азійських країн.

Політичні аспекти міжнародного туризму знайшли відображення у колективних працях за редакцією Батлера Р. та Сантикул В., Бернса П. та Новеллі М., Муфакарі О. та Келлі Я. [13].

Щоб чітко визначити важливість впливу геополітичного чинника на розвиток туризму, підкреслити дуже тісний зв'язок між змінами геополітичної ситуації в світі та розвитком туристичної індустрії потрібно розуміти, що загалом собою являє поняття «геополітика».

Вперше термін «геополітика» був введений Рудольфом Челленом у 1899 році. За визначенням Р. Челлена, «геополітика» – це вчення про державу,

як географічний організм, або явище в просторі, тобто вчення про державу, як країну, територію або область.

Геополітика розглядає державу не в статиці, як постійну, незмінну освіту, а в динаміці — як живу істоту. Такий підхід запропонував німецький теоретик Фрідріх Ратцель (1844-1904). Геополітика вивчає державу в основному в її відношенні до оточення, перш за все до простору і ставить за мету вирішувати проблеми, що виникають з просторових відносин. На думку Ф. Ратцеля, на відміну від політичної географії геополітику не цікавлять такі питання, як положення, форма, розміри або межі держави, її економіка, торгівля, культура. Все це в більшій мірі належить до сфери політичної географії, яка частіше обмежується описом статичного стану держави, хоча може досягати і динаміку його минулого розвитку.

Існують і інші визначення поняття «геополітика»:

- наука, яка вивчає закономірності організації і функціонування геополітичного простору і політосфери в територіальному вимірі, відносини між просторово-географічними одиницями (країнами, регіонами, континентами), глобальні географічні, політичні, економічні та інші процеси в контексті формування і використання стратегічного потенціалу держави, а також управління геополітичними факторами і процесами;
- наука про багатогранну політику держав та інших суб'єктів, спрямована на вивчення можливостей активного використання даностей геопростору в інтересах військово-політичної, культурно-інформаційної, економічної та екологічної безпеки в межах відповідних полів взаємодії;
- наука, яка вивчає діяльність суб'єктів міжнародних відносин у контексті всього спектра зовнішніх і внутрішніх факторів, які дають їм можливість здійснювати контроль над простором для реалізації власних інтересів [9].

Підсумовуючи все сказане, можна зробити висновок, що «геополітика» - це наука, яка пояснює, як використовувати свою територію задля досягнення своїх цілей.

Дії, що здійснюють держави світу призводять до змін у світовій геополітичній ситуації. А ці зміни, в свою чергу, знаходять відображення у функціонуванні туристичної індустрії.

Геополітичний чинник в туризмі – це вплив конкретних політичних подій (війни, державних переворотів, терактів) на туристичну діяльність. Негативні дії держав, такі як, агресія, впровадження санкцій, посилення візових режимів, політичні перевороти, а також, терористичні дії, які здійснюються терористичними організаціями, миттєво відображаються на туризмі. Це призводить до зменшення туристичних потоків і великих збитків. Більше того, окремі геополітичні чинники, такі як, військовий конфлікт або анексія території держави можуть повністю знищити туристичну інфраструктуру і зробити певну частину країни не придатною для використання з туристичною метою.

1.2. Особливості сучасної геополітичної ситуації в світі

Поширення процесу глобалізації та фактичний злам біполярної системи надає нам підстави говорити про те, що сьогодні сформувалась багатополярна модель світового устрою [2]. Разом з тим, переважна більшість науковців та провідних експертів схиляються до думки, що першість на світовій геополітичній арені утримують США.

З одного боку, можна з цим погодитись, адже, дійсно, США з кінця 80-х років ХХ ст. домінують і в економічній, і в політичній сферах. Протягом лише одного сторіччя, під впливом внутрішніх змін та динамічного розвитку міжнародних подій, США з держави, відносно ізольованої, трансформувалися в державу світового масштабу, передову та глобальну. З іншого ж боку, на геополітичній карті світу з'явилися такі гравці, як КНР, ЄС, Росія та інші.

Тож ми бачимо, що однополюсний світ не може існувати надто довго, обов'язково виникають нові центри сили. При цьому інтернаціоналізація світового господарства робить світ більш однорідним, космополітичним, породжуючи одночасно й жорстку реакцію у вигляді націоналізму, сепаратизму, увиразнюючи таким чином цивілізаційні й культурні відмінності між країнами та регіонами.

Шведський політолог Йохан Галтунг висунув цікаву гіпотезу про «сім паралелей однополярного світового простору», виділивши сім центрів, що можуть претендувати на глобальну гегемонію:

- США з гегемонією у Західній півкулі та на Середньому Сході й намаганням бути гегемоном гегемонів;
- ЄС, який грає на протистоянні Росія – Туреччина;
- Росія з СНД та, можливо, з православно – слов'янськими державами Центральної Європи;
- Туреччина з більш світськими мусульманськими державами;
- Індія та індуїстські держави;
- Китай — поширення впливу, як результат «прихованого капіталізму»;
- Японія, якій забракне лише економічного лідерства.

Незважаючи на свою послаблену державність та економічні негаразди, Росія також вважається геостратегічним агентом. Разом із найбільш дієвим інструментом з реалізації своєї зовнішньої політики — енергетичним чинником — Росія активно послуговується і військовим потенціалом, як засобом тиску або агресії на інші (в т. ч. пострадянські) країни.

Зараз ми бачимо і стрімкий економічний ріст Китаю. За словами самих китайців, XXI століття — століття китайської цивілізації, що за своїми основними характеристиками, насамперед гуманістичними, має перевагу над усіма іншими цивілізаціями. І це гарантуватиме тріумф Китаю в третьому тисячолітті. Помітні досягнення Китаю і у військовій галузі. Сучасний Китай — це ядерна наддержава з міцним економічним потенціалом. Свого часу Наполеон Бонапарт так казав про Китай: «Там розлягається гігант. Коли він

прокинеться, то приголомшить світ». При цьому Китай — динамічна країна з плановою економікою та ринковим механізмом. Сьогодні Китай вже перетворився на наймогутнішу фінансово-економічну імперію. Головним чином він зосереджений на самому собі. Китай, як могутня країна, уже досить відчутно впливає на світову геополітику.

Один із засновників геополітики Карл Хаусхофер зарахував Японію до «острівних країн із континентальним типом мислення». На відміну від іншої острівної держави Англії, що завжди намагалася відгородитись від Європи, одночасно їй себе протиставляючи, Японія, навпаки, підтримувала тісні зв'язки з Азією, насамперед з Китаєм, Кореєю, і зобов'язана континенту практично всім: від писемності до знарядь праці й виробництва. Геополітика Японії й нині віддзеркалює особливості свого географічного розташування та політичного становища. Острівне розташування, перенаселеність, брак природних ресурсів, з одного боку, а з іншого — могутня, що динамічно розвивається, промисловість, гостра потреба у сировині та ринках збуту визначили прагнення Японії посісти у світовому устрої місце, що гідне її потенціалу. Разом з тим, поки що її політичний вплив не відповідає наявній економічній могутності.

Серед країн Близького Сходу регіональним геополітичним лідером прагне стати Іран, який завдяки антишахській революції 1979 року надав поштовх виникненню феномену «ісламського відродження». Ця революція також дуже вплинула на всі країни ісламського світу. Помітна роль в регіоні також Саудівської Аравії та Іраку. Саудівська Аравія — край «чорного золота», батьківщина ісламу, країна Мекки і Медини. Вона посідає особливе місце не тільки на арабській, ісламській, а й взагалі — міжнародній арені. У другій половині ХХ ст. Саудівська Аравія не тільки здолала бідність свого населення, його неосвіченість, хвороби, але й досягла значних успіхів у системі його соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, спорту. Країна кілька десятиліть сповідує один важливий принцип: «Саудівець — двигун розвитку, саудівець — кінцева мета розвитку». Навчання та освіта в політиці уряду

Саудівської Аравії традиційно на чільному місці. Турбота про незаможних, знедолених — постійна політична лінія цієї ісламської держави.

Захід протягом століть існував за рахунок колоній і домініонів; новітні форми колоніалізму — фінансово-економічного — ще більш витончені, жорсткі та антигуманні. Зникнення на початку 90-х років Другого світу значно ускладнило існування народів країн Африки і Латинської Америки.

Важливою складовою світового співтовариства є Африка. Перед цим «континентом, що прокидається», постав широкий спектр складних геополітичних проблем. В Африці можна визначити кілька відносно самостійних геополітичних просторів.

До таких просторів відносяться наступні:

1. Арабо-берберський геополітичний простір, який з півдня обмежений меридіаном Ефіопія — Малі (включає країни узбережжя Середземного моря, Судан, Марокко, Нігер, Чад);

2. Атлантичний геополітичний простір (від Еритреї до Мозамбіку, включає також Ефіопію, Еритрею, Сомалі, Кенію, Джибуті, Уганду);

3. Західно-африканський геополітичний простір (країни Гвінейської затоки: Малі, Сенегал, Гвінея, Нігерія, Камерун, Конго);

4. Південно-африканський геополітичний простір (ПАР, Зімбабве, Замбія, Намібія, Ботсвана, Ангола, Демократична Республіка Конго і ЦАР).

В історичному контексті, по мірі зміцнення економічної, військової, фінансової могутності й політичної ваги США, Латинська Америка поступово всмоктувалась у геополітичне поле північного сусіда. І зараз в абсолютній більшості країн цього континенту США належить гегемоністське становище. «Прибирати до рук» латиноамериканців США розпочали ще в першій чверті XIX століття. Згідно з доктриною Монро, «переважне право» надавалося Сполученим Штатам Америки перед державами Священного союзу (Росія, Австрія, Пруссія), щодо країн Латинської Америки, стверджуючи тим самим фактично гегемонію США у південній півкулі континенту. Тобто, саме за доктриною Монро, США почали виконувати функцію «міжнародної

політичної сили» для підтримки внутрішнього порядку в латиноамериканських країнах.

На даному етапі держави Латинської Америки стоять перед небезпекою маргіналізації у світі нових геополітичних центрів, що формуються. Лідери країн континенту доходять висновку про необхідність створення й загального латиноамериканського фронту боротьби проти гегемоністських устремлінь США [18].

Таким чином, можна зробити висновок, що геополітичні відносини у світі характеризуються загостренням боротьби різного роду світових, а також регіональних центрів сили (блоків, союзів, тимчасових альянсів), перш за все, за сфери впливу. Саме тому, геополітичні інтереси провідних країн світу та регіонів стали основною рушійною силою сучасних політичних процесів. Тож ми бачимо постійну нестабільність та конкуренцію між геополітичними полюсами.

Докорінна зміна світоустрою і геополітичної ситуації на планеті відбувається на тлі повсюдного посилення загроз безпеці та проявів міжнародного тероризму. Сьогодні тероризм став більш організованим, ніж десятки років назад і є серйозною загрозою для багатьох цивілізованих країн.

Варто зазначити, що серйозною проблемою сучасного світу є недовіра механізмів міжнародного регулювання. Попри домовленості між державами, існування міжнародного права, більш сильні і могутні країни з легкістю, і майже безкарно диктують свою політику більш слабким країнам. Таким прикладом, на жаль, є і Україна.

1.3. Україна в сучасному геополітичному просторі

Сам факт виникнення України, як незалежної держави був важливим геополітичним актом у світовому просторі і започаткував глобальні геополітичні трансформації не лише на європейському континенті, а й у всьому світі в кінці ХХ століття [3]. Значення подій і явищ кінця ХХ століття

полягає в тому, що в них відобразилися кардинальні зміни в геополітичній ситуації у світі: розпався Радянський Союз, змінився суспільно — політичний устрій у колишніх соціалістичних державах Центральної та Східної Європи, об'єдналися Східна і Західна Німеччина, почав активно розширюватися Північноатлантичний альянс, економічно і політично посилювався Європейський Союз. На міжнародній арені з'явилися нові держави, які свого часу входили в зону сухопутної могутності, серед них — незалежна держава Україна.

Як нова держава Україна прагне знайти свою геополітичну ідентичність, усвідомити себе, як у геополітичному контексті, так і в контексті розвитку світової цивілізації, визначити реальні національні інтереси і виробити стратегію і тактику їх реалізації [8].

У світовій ієрархії країн Україна знаходиться, так би мовити, у другому ешелоні, як середня за індексом людського розвитку держава, якій однаково далеко, як до найбагатших та наймогутніших країн, так і до тих, що вважаються найбільш бідними на планеті [18]. З позиції класичної геополітики українську геостратегію нині характеризують і три головні парадигми: євразійська, євроатлантична та чорноморська, що зумовлено специфікою геополітичних координат України. Розташування України в південно-східній частині Європи, у місці перетину трьох величезних геополітичних масивів - Євроатлантичного, Євразійського та Ісламського, створює унікальний трансцивілізаційний простір. У цьому вбачаються не лише певні переваги, але й величезні проблеми [7]. У будь-якому разі, таке розташування є визначальним для долі України, як держави. Перевагою такого розташування є те, що Україна з'єднує своїми транспортними артеріями Захід і Схід, Північ і Південь континенту, а незамерзаючі чорноморські порти створюють сприятливі умови для безпосередніх зв'язків із країнами інших континентів. Недоліком є те, що наша держава опинилася в центрі між країнами, відносини яких постійно нестабільні (між Заходом (Європою) та Сходом, між США/НАТО та Росією).

Важливе завдання України на світовій арені полягає в тому, щоб якомога швидше змінити свій імідж одного з регіонів колишнього СРСР і завоювати авторитет самостійної європейської держави. Досягти цього можливо лише в процесі реалізації головного національного інтересу України – відродження і зміцнення власної державності, відтворення повною мірою демократії та ринкових засад сучасної національної економіки, формування самоідентичності її громадян як громадян України. Усе це є необхідною умовою розквіту нації, важливим засобом забезпечення національної безпеки.

З часу здобуття Україною незалежності головними напрямками її зовнішньої політики були і значною мірою залишаються відносини з сусідніми та західними країнами. Їх важливість зумовлена комплексом історичних та політичних чинників, а також потребами соціально-економічного розвитку країни. Незважаючи на певні досягнення зовнішньої політики в цих напрямках, Україна стикається із труднощами, що породжуються її невизначеністю становища як держави, яка поступово виходить зі сфери впливів Росії, але ще не увійшла повноцінним членом у коло європейських країн. Україна, аналогічно країнам Кавказу і Центральної Азії, перебуває у вразливій ситуації "буферної зони" і важливого об'єкта російських геостратегічних амбіцій. Схожість ситуацій та спільність інтересів робить необхідними кроки до консолідації цих держав, зокрема активізації їх співробітництва в межах ГУАМ. Іншим напрямом "нейтралізації" російської експансії є активізація зусиль у питаннях поглиблення співробітництва із Заходом, а також з країнами азійського Півдня - Туреччиною, Іраном, Пакистаном, Китаєм та Індією. Масштабне підвищення рівня співпраці з цими країнами сприятиме зростанню їх інтересів в Україні та інших державах пострадянського простору, що у свою чергу слугуватиме більш стриманій і обережній поведінці РФ у стосунках із країнами пострадянського простору [4].

За останні п'ять років Україна пережила багато страшних подій за якими спостерігав весь світ. Революція гідності, анексія Кримського півострова (який був важливо туристичною дестинацією нашої держави), початок військових

дій на Сході та кардинальна зміна стосунків з РФ. Попри це, самі ці події показали бажання українського народу до зближення з європейськими країнами та бажання змінити імідж пострадянської країни.

На даному етапі свого розвитку Україна так і не спромоглася реалізувати свій потужний потенціал у повній мірі та посісти гідне місце у світі. Наші політики занадто сильно очікують на підтримку з боку Європейського Союзу або США, натомість варто почати з якісних змін всередині країни, які б стосувалися вдалого реформування освіти, медицини та інших галузей. Особливо це стосується боротьби з корупцією, адже у багатьох іноземних партнерів Україна асоціюється саме з корумпованістю наших політиків. Україна має стати гідною країною, в першу чергу, для своїх громадян. Це допоможе припинити відтік кваліфікованих кадрів закордон та зміцнить віру у могутність власної держави. Тому незважаючи на низку існуючих проблем Україні варто продовжувати шлях реформ та змін, які б допомогли подолати економічну та політичну нестабільність і створити позитивний імідж країни у світі.

РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ У РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

2.1. Вплив геополітичних чинників на розвиток міжнародного туризму у різних регіонах світу

Як феномен глобального порядку туризм усе виразніше стає геополітичним явищем, про що свідчить небувалий обсяг міжнародних туристичних потоків, які перетнули межі суто економічної сфери. За даними Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), за підсумками 2019 року кількість міжнародних туристичних прибуттів сягнула майже 1,5 млрд. осіб [32]. Перспективи подальшого розвитку туризму справедливо пов'язуються нині не тільки з демографічними та технологічними змінами (хоча такий підхід є домінуючим), а й з глобальними політичними змінами й очікуваними тенденціями розвитку світового геополітичного простору, які надзвичайно потужно впливають на туризм.

Нинішній глобальний політичний клімат підвищує ризики для усіх учасників міжнародного туристичного ринку. Серед основних *геополітичних чинників*, що безпосередньо впливають на динаміку і розподіл туристичних потоків варто назвати наступні: *політичні перевороти, терористичні атаки, військові конфлікти* [11].

Більш детально розглянемо вплив цих чинників в різних туристичних регіонах світу (рис. 1. 1).

1. Європейський туристичний регіон

Проблемою останніх років, для субрегіону Західної та Північної Європи, стали терористичні акти. Загалом, починаючи з 2014 року напади терористів у цих країнах стаються кожен рік, що, певною мірою, відлякує туристів і кидає тінь на бездоганний туристичний імідж західноєвропейських держав.

Столиця Бельгії Брюссель вже два рази потерпав від терористів. Спочатку у 2014 році, коли у єврейському музеї французький ісламіст вбив чотирьох

людей, а потім, у 2016, коли кількома бомбами ісламські смертники вбили 32 особи в аеропорту Брюсселя та на станції метро, а майже 300 людей було поранено. Наслідки цих терактів миттєво дали про себе знати, в лічені дні на 25% зменшилася кількість заброньованих місць в готелях. Про це стало відомо з даних американської компанії STR, що проводить дослідження у сфері готельної індустрії [19].

Жахливі теракти сталися і в одному з найпривабливіших міст світу, Парижі. Взимку 2015 року, внаслідок нападу на редакцію сатиричного журналу *Charlie Hebdo* і кошерний супермаркет загинули 17 людей. Відповідальність за скоєний напад взяла на себе терористична організація «Аль-Каїда». Восени цього ж року у скоординованій серії нападів біля «Стад де Франс», у кількох ресторанах і музичному клубі *Bataclan* вбито 130 осіб, сотні отримали поранення. Відповідальність за теракт взяла на себе ІД. Як повідомляє STR, число заброньованих місць в готелях французької столиці знизилася до 67%.

Нападів терористів зазнали і Велика Британія та Іспанія. Влітку 2017 року стаються теракти у Лондоні та Барселоні. У Лондоні нападники спрямували фургон у натовп пішоходів на Лондонському мосту, а згодом з ножами атакували людей на вулиці та в барі поблизу. Загинули семеро людей, близько 50 отримали поранення. У центрі Барселони білий мікроавтобус в'їхав у натовп людей. Терористичний напад було вчинено на одній з найпопулярніших туристичних вулиць міста - бульварі Ла Рамбла. Щонайменше 13 людей загинули, понад 100 - були травмовані. Відповідальність за теракт взяла на себе терористична організація «Ісламська держава». Число заброньованих місць в Лондоні, після цих подій знизилася до 58% [23].

Терористичні атаки, також, сталися в Данії, Італії, Німеччині та Швеції.

Що стосується Центральної та Східної Європи, то тут основними проблемами є військові конфлікти та політичні протести. Прикладами є Україна та Білорусь. В Україні через події 2013-14 рр., а саме анексію Криму та початок військового конфлікту на Донбасі, майже на половину знизилася

кількість в'їзних туристичних потоків. За даними Державної служби статистики, в 2013 році кількість в'їзних іноземних громадян перевищила 24 млн., а в 2014 році, цей показник знизився до 12 млн. в'їзних туристів. Наразі кількість в'їзних туристів не досягла пікового показнику 2013 року. У 2019 році нашу країну відвідали 16,3 млн. іноземних громадян. Крім того, всі ці події дуже негативно вплинули на туристичний імідж України.

В Білорусі після виборів президента, у серпні цього року, почалися масові протести населення через фальсифікацію результатів виборів, з вимогою відставки О. Лукашенка. Протести тривають і досі.

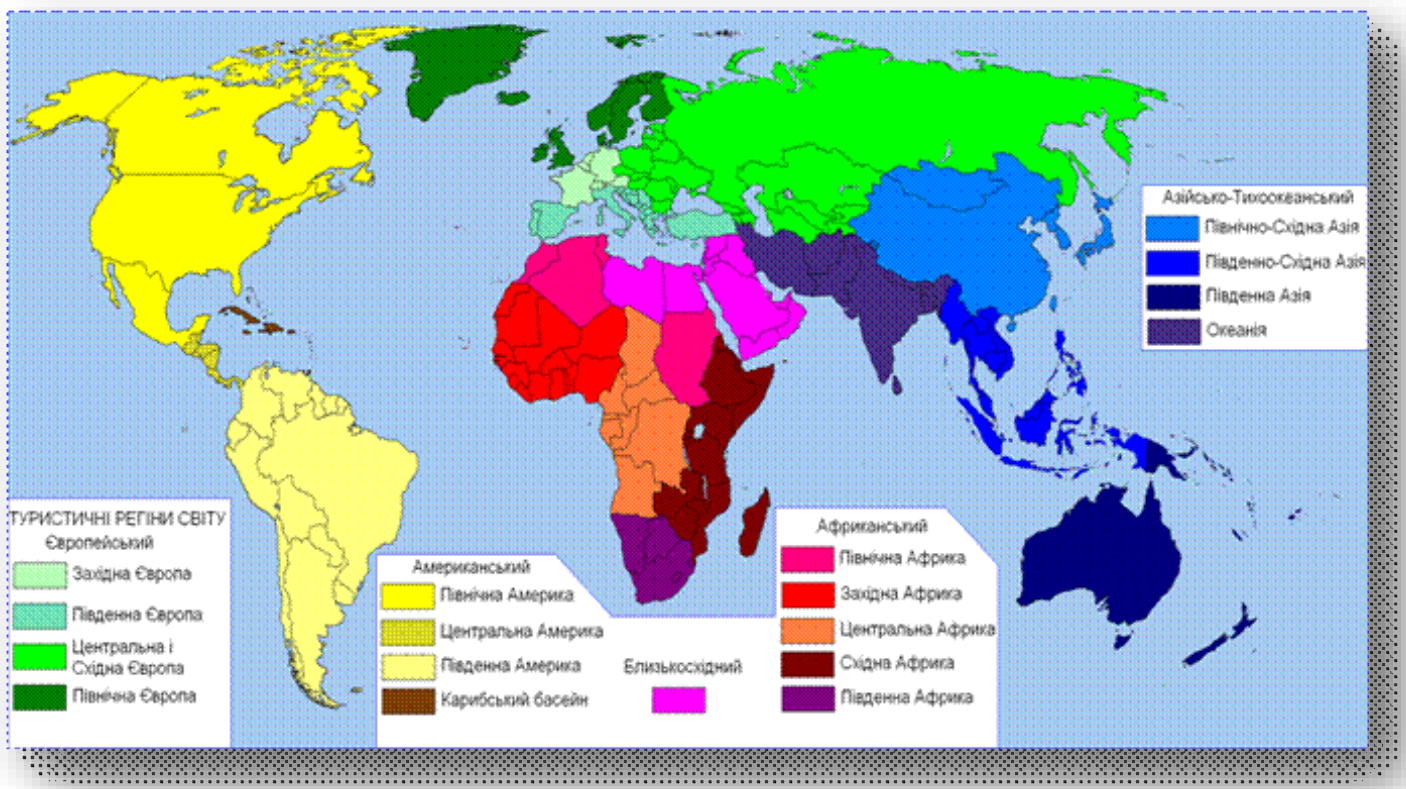

Рис. 2.1. Карта туристичних регіонів світу

2. Азійсько-Тихоокеанський туристичний регіон

У цьому регіоні сильно відчутний вплив Китаю, тому туристична індустрія країн регіону має підлаштовуватися саме під туристів з КНР.

Існує, також, проблема пов'язана з розмежуванням території в Південно-Китайському морі. Права на володіння островами в південно-західній частині

Південно-Китайського моря періодично заявляють п'ять країн: В'єтнам, Китай, Малайзія, Філіппіни і Тайвань. Архіпелаг зручний не тільки своїм географічним положенням (контроль за ним дозволяє утримувати важливу стратегічну позицію), а й тим, що тут є досліджені родовища нафти і газу. Загострення конфлікту може негативно вплинути на розвиток туризму в цілому регіоні.

В цьому регіоні, також, існує проблема наркоторгівлі. Країни туристичного субрегіону Океанії є лідерами по виробництву опіумного маку в світі. Один лише Афганістан культивує близько 65% опію в світі.

Страждає туристична індустрія і від політичних переворотів. Це на собі відчув популярний серед багатьох туристів Таїланд. Там в 2014 році стався військовий переворот, як наслідок, туристичний потік до країни вже у 2014 р. скоротився на 6,7% порівно із 2013 р [30].

В Азійсько-Тихоокеанському регіоні існує і проблема тероризму. Напади терористів на готелі в цих країнах ставалися декілька разів. Від терористичних атак постраждали Індія, Філіппіни, Афганістан та Шрі-Ланка. Після терактів навесні 2019 року в місті Коломбо (Шрі-Ланка), коли сталися вибухи в трьох п'ятизіркових готелях Shangri-La, Cinnamon Grand і Kingsbury та загинули більше ста людей, кількість туристів знизилася майже на 70%. Такі дані оприлюднило Міністерство туризму Шрі-Ланки. За словами міністра туризму Джона Амаратунга туристична галузь країни зазнала великих втрат, адже готелі в Коломбо були своєрідною транзитною точкою для туристів [10].

3. Американський туристичний регіон

В даному туристичному регіоні геополітична ситуація більш спокійна, ніж в інших. Тут існують локальні проблеми в окремих країнах регіону. Туристичне, і не тільки, лідерство, в цьому регіоні, належить США. Наразі головною проблемою для цієї країни є масові акції протесту. В травні 2020 року спалахнули громадські протести проти поліцейського свавілля. Акції протесту були настільки масштабними, що охопили всю країну. Ці протести показують всьому світу одну із найбільших проблем США, расизм та

нерівність. Після виборів президента, які відбулися в листопаді цього року знову почалися акції протесту. На цей раз люди вийшли на вулиці аби підтримати Дональда Трампа, який, за офіційними підсумками виборів програв цю битву Джо Байдену. Поки ситуація не стабілізувалася.

Звісно, одні з найбільш страшних подій в історії США сталися в 2001 році, коли було здійснено ряд терористичних актів в країні. Це призвело до важкої кризи в авіаперевезеннях і туристичній індустрії. Число авіапасажирів в США у вересні 2001 року в порівнянні з таким самим періодом 2000 року зменшилося вдвічі. Збитки авіакомпаній у 2001-2003 рр. по всьому світу, за даними Міжнародної асоціації повітряного транспорту, перевищили 30 млрд. дол., ряд перевізників, зокрема US Airlines, збанкрутували [22].

Проблеми в Американському туристичного регіоні, також, пов'язані з наркоторгівлею. Країни Латинської Америки є лідерами по виробленню кокаїнових продуктів. В першу чергу, це стосується Колумбії, Перу та Болівії. Саме їм належить 80 % території, де вирощують рослину Коку [5].

4. Близькосхідний туристичний регіон

Основні проблеми в цьому регіоні пов'язані з тероризмом та політичною нестабільністю. Попри це туризм посприяв налагодженню стосунків між Ізраїлем та Саудівською Аравією. У січні 2020 році Міністерство внутрішніх справ Ізраїлю вперше дозволило своїм громадянам відвідувати Саудівську Аравію. Відвідати Саудівську Аравію можна тільки з релігійних причин (паломництво) або для ділових зустрічей. На початку вересня 2020 року після проголошення про нормалізацію відносин між Ізраїлем і ОАЕ, ізраїльська делегація відвідала Абу-Дабі. Літак «El-Al» вперше в історії пролетів у повітряному просторі Саудівської Аравії. Після завершення цього польоту, Саудівська Аравія оголосила про принципове відкриття свого неба для ізраїльських літаків, що прямують до або з Ізраїлю [1].

Негативно на туризм впливають і політичні перевороти. Після бурхливих подій «арабської весни», що розпочалася революцією 2011 року і зміною політичного режиму в Тунісі, а згодом охопила низку країн Близькосхідного

та Африканського регіону найвідчутніших втрат зазнав Єгипет. Туристичний потік до цієї країни з 2010 по 2014 рр. скоротився на 31,5% [14].

5. Африканський туристичний регіон

До основних проблем цього регіону можна віднести: внутрішньо-політичну нестабільність в деяких країнах регіону, а також, бідність та тероризм.

Наприклад, у популярному серед туристів Тунісі за останні роки сталося 6 терактів. Найкривавіші були в 2015 році. Тоді навесні терористи обстріляли автобуси біля музею в місті Бардо, загинула 21 людина. А влітку того ж року терористи розстріляли відпочивальників на пляжі в місті Сус, загинули 39 людей. За підсумками 2015 року туристичний потік, після цих подій, зменшився. Якщо в 2014 році країну відвідали більше 6 млн. туристів, то в 2015 році 5,3 млн [30].

2.2. Найбільші терористичні акти в історії та їх вплив на розвиток туризму

Як стає зрозуміло, з вищесказаного, однією з найбільших проблем для сучасного світу, в тому числі, і для безпечного функціонування туристичної індустрії, є проблема тероризму. Адже, терористичні акти не тільки можуть миттєво зменшити туристичні потоки до країни, де саме стався напад, а й здатні за якихось пару годин забрати життя сотень людей.

Сьогодні тероризм змінився, він став більш масштабним та організованим. Терористичні акти в світі стаються все частіше і в багатьох випадках, під приціл терористів потрапляють саме популярні туристичні дестинації. Все це тому, що головна мета терористів якомога більше привернути уваги до своїх дій і в цьому випадку, туризм стає зручним способом її досягнути. Тому не рідкість, коли жертвами одного терористичного нападу стають люди з різних країн світу. А найбільші терористичні атаки стаються в найулюбленіших туристами країнах.

Одним із найвідоміших та найстрашніших терактів є *теракт в США 11 вересня 2001 року*. Це був найбільший за кількістю жертв теракт в історії. Чотири групи терористів захопили чотири рейсові пасажирські літаки, два з них були спрямовані прямо в вежі Всесвітнього торгового центру на Мангеттені в Нью-Йорку, в результаті обидва хмарочоса були повністю зруйновані. Третій лайнер був направлений в будівлю Пентагону поблизу Вашингтона. Команда і пасажери четвертого літака спробували перехопити у терористів управління, літак впав у штаті Пенсильванія. В результаті атак загинули 2977 осіб, з них 372 – іноземні громадяни, ще 24 були оголошені зниклими без вісті [20].

Наслідки теракту для туристичної індустрії: лише за перші два тижні, після теракту, промисловість США втратила близько 2 млрд. доларів [34]. Загальна сума збитків оцінюється у більше, ніж 3 трлн. доларів. Кількість туристичних прибуттів до США, з деяких основних країн-постачальників, до кінця 2001 року зменшилася майже на половину (Бразилія (-49%), Німеччина (-46%), Японія (-45%)). У відсотковому співвідношенні, за останні місяці 2001 року кількість туристичних прибуттів до США зменшилася на 22,6%. Зменшилися туристичні прибуття, також, і в інших країнах (Канада (-19%), Мексика (-24%), Німеччина (-17%), Австрія (-9%), Домініканська Республіка (-25%), Єгипет (-55%), Великобританія (-12%), Австралії (-21%) [29].

Якщо порівняти статистику туристичних прибуттів в різних географічних регіонах світу, в 2001 та 2000 роках, то спостерігаємо таку картину:

- Африка: -1,4%
- Америка: -20%
- Східна Азія / Тихий океан: -4%
- Європа: -6,5%
- Близький Схід: -20%
- Південна Азія: -24%.

Зменшилася і кількість виїздів із США (60,9 млн. (2000 р.); 54,2 млн. (2003 р.)). Частково ця цифра показує, що певний відсоток американських мандрівників замінили міжнародні поїздки на внутрішні.

Частка США у міжнародних прибуттях зменшилася з 9,4% (1992) до 5,9% (2002) [33].

Теракти на Балі (Індонезія) 12 жовтня 2002 року. Напад стався в туристському районі Кута. Три потужні вибухи прогрімали близько восьмої години вечора. Перша бомба спрацювала в одному з численних рибних ресторанів, розташованих в курортному містечку Джимбаран. Потім ще одна бомба зруйнувала сусідній ресторан. А через кілька хвилин третім вибухом був знищений триповерховий ресторан «Раджа», який стояв на центральній площі містечка Кута, в тридцяти кілометрах від Джимбаран. Ці теракти були найбільшими за кількістю жертв і постраждалих в історії Індонезії - убито 202 людини, 164 з яких були іноземцями, а 38 - індонезійськими громадянами. Були поранені 209 осіб [12].

Наслідки теракту для туристичної індустрії: відразу після нападу кількість туристичних прибуттів до країни зменшилася більше, ніж на половину (-57%). Так, як в цій країні дуже велика кількість громадян зайняті в туристичній сфері, то після терактів 2,7 млн. людей лишилися безробітними. Через два тижня, після вибухів середня наповненість готелів становила 18%, а в попередні роки – більше 80% [26].

Теракти в Мадриді (Іспанія) 11 березня 2004 року. Напади терористів відбулися за три дні до парламентських виборів у Іспанії і стали найбільшими терористичними акціями в історії країни. У результаті вибухів чотирьох приміських електропоїздів загинула 191 людина. Загалом жертвами стали понад 2 тисячі людей. Постраждалим у теракті іноземцям було надане іспанське підданство.

Спочатку відповідальність за теракти була покладена на організацію баскських сепаратистів ЕТА. Згодом була встановлена причетність підпільної ісламістської організації. За даними розслідування, дата організації терактів

була вибрана із символічним значенням: вибухи відбулися через 911 днів (і рівно через два з половиною роки) після терактів у США 11 вересня 2001 року (9/11) [21].

Наслідки теракту для туристичної індустрії: вплив цих терористичних актів на туризм в Іспанії був різким, але короточасним. Після терактів було зафіксовано зменшення кількості заброньованих місць в готелях країни, в період квітня та травня, на 10, 2% та 13,1% [31].

Напад на Мумбаї (Індія) листопад 2008 року. Терористи з, імовірно, організації «Деккан Муджахидін» (раніше невідома організація, можливо пов'язана з Аль-Каїдою) здійснили напад силами кількох мобільних груп: одна група відкрила хаотичну стрілянину з автоматів в приміщенні вокзалу Вікторії, дві інші захопили заручників, у розташованих напроти Воріт Індії, готелях «Тадж-Махал» і «Оберой» (Oberoi Trident hotel), четверта атакувала поліцейську дільницю. Всього було зафіксовано сім нападів (в тому числі на Leopold Cafe, госпіталь і Єврейський центр в діловому центрі «Наріман»). В результаті загинули 166 мирних жителів і співробітників силових структур, більш ніж 600 осіб отримали поранення [12].

Наслідки теракту для туристичної індустрії: від цих нападів постраждала не тільки туристична сфера, а й сфера гостинності. Як зафіксували туристичні оператори та готелі, після терактів, були скасовані велика кількість бронювань, в тому числі, і квитків на авіарейси (від 40 до 60%). Загалом наповненість готелів у країні знизилася на 64%. У грудні 2008 року кількість іноземних туристичних прибуттів зменшилася на 12,5%. У січні 2009 року Індію відвідали 487 262 мандрівники, що на 17,6% менше порівняно з тим же місяцем 2008 року [27].

Від нападу терористів постраждала і **Франція**. Це сталося **13 листопада 2015 року**, в Парижі. Майже одночасно були скоєні кілька атак: вибухи біля стадіону «Стад де Франс» в Сен-Дені, розстріл відвідувачів кількох ресторанів, а також бійня в концертному залі «Батаклан» (де близько 100 осіб були захоплені в заручники). Було вбито 130 осіб, і більш ніж 350 поранено, з

них 99 знаходилися в критичному стані. Жертвами стали в основному молоді люди 20-30 років. Ці теракти стали найбільшими за кількістю жертв за всю історію Франції і наймасштабнішим, за кількістю жертв нападом на Париж, з часів Другої світової війни. У країні, всього лише четвертий раз за її історію, було введено надзвичайний стан. Угруповання «Ісламська держава» взяла на себе відповідальність за напади, назвавши їх «11 вересня по-французьки» [12].

Наслідки теракту для туристичної індустрії: як свідчать дані Національного інституту статистики та економічних досліджень (INSEE, France) у четвертому кварталі 2015 року кількість туристичних прибуттів до Франції значно знизилася. Наповненість готелів зменшилася на 5,4%, інших закладів розміщення (резиденції, вілли) – на 20,4%. Згідно даних Регіонального Комітету з туризму (CRT-IDF, France) зменшилися туристичні потоки з РФ (-37%), Японії (-30%), Італії (-27%), Нідерландів (-24%). У самому Парижі кількість заброньованих місць в готелях знизилася на 9,8% [25].

2.3. Геополітичний фактор у розвитку туризму в Україні

До подій 2014 року, геополітичний фактор мав позитивний вплив на розвиток туризму в Україні. В першу чергу, це пов'язано з дружніми, тісними стосунками з Російською Федерацією. Адже, саме росіяни склали майже половину всього туристичного потоку до нашої держави. Це добре видно з даних Державної служби статистики. Наприклад, у 2013 році з 24 млн. туристів (100%), що перетнули наш державний кордон, більше 10 млн. (41,6%) були саме росіяни [4]. З 2014 року їх кількість суттєво зменшилася, як і загальна кількість туристичних прибуттів до України (рис. 2.2, рис. 2.3).

В'їзний туристичний потік (2013 рік)

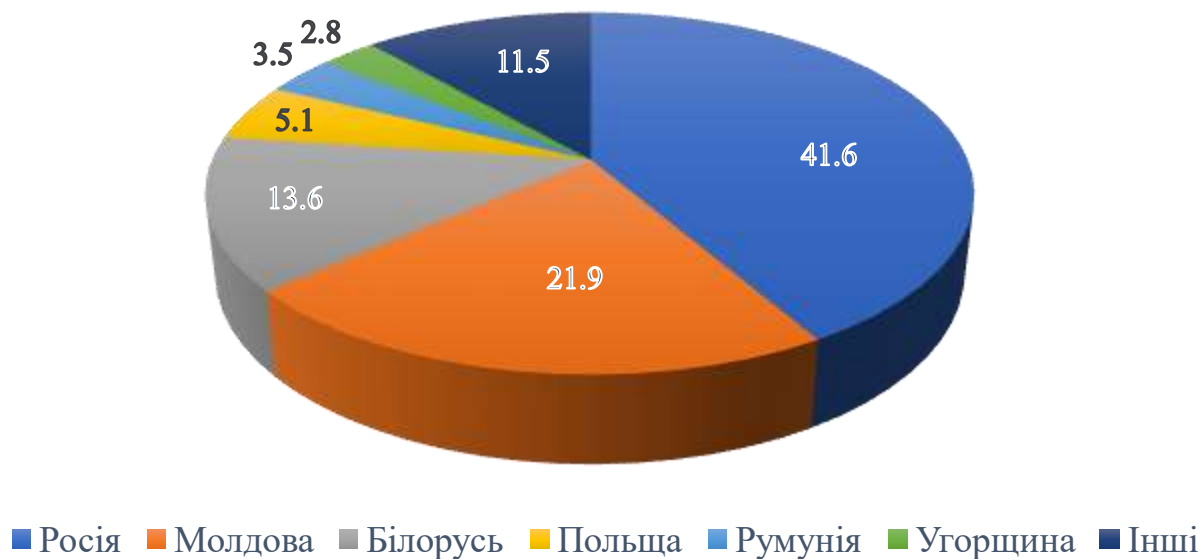

Рис. 2. 2. Географічна структура в'їзного тур. потоку в Україну, 2013 р.

В'їзний туристичний потік (2014 рік)

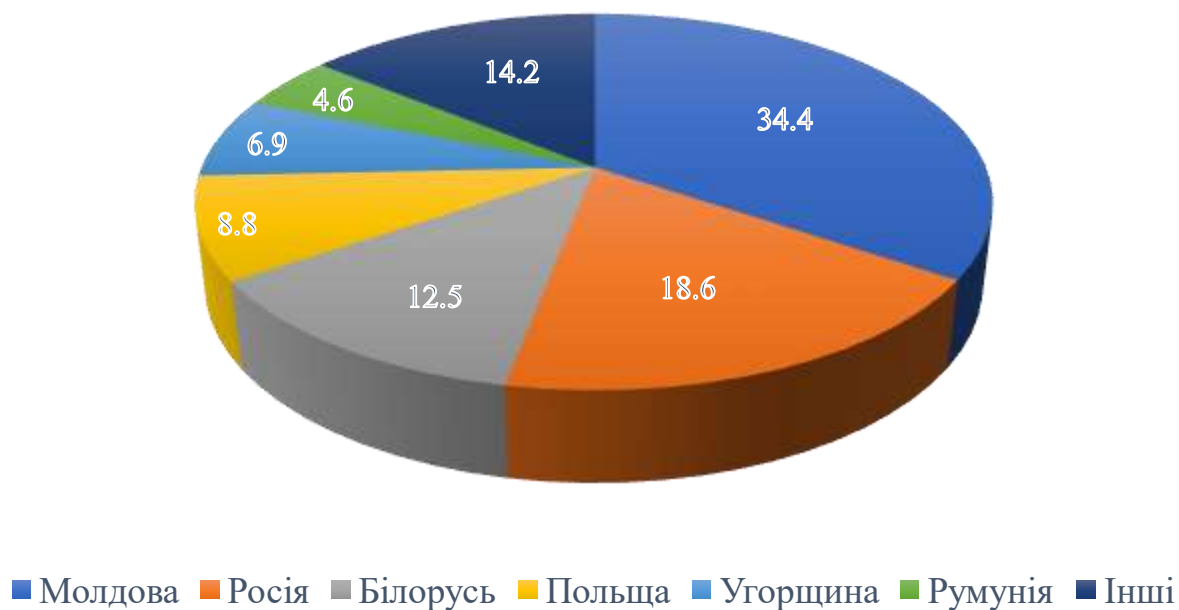

Рис. 2. 3. Географічна структура в'їзного тур. потоку в Україну, 2014 р.

У 2014 році в Україні починають відбуватися трагічні та доленосні події. Після ухвалення напередодні Верховною Радою України з порушенням установленної процедури законів, направлених на звуження конституційних

прав і свобод громадян, 19 січня 2014 року в Києві почалось силове протистояння з режимом президента Віктора Януковича, яке закінчилось через місяць його втечею з країни. У відповідь на повернення України до євроінтеграційного курсу 20 лютого 2014 року Росія розпочала військову окупацію Криму. Саме з цієї дати почалося перекидання додаткових військових та парамілітарних підрозділів РФ на півостровів, які забезпечили проведення незаконного референдуму 16 березня та його подальшу анексію. 14 квітня 2014 року указом виконуючого обов'язки Президента України Олександра Турчинова було введено у дію рішення Ради національної безпеки та оборони України (РНБОУ) про проведення антитерористичної операції (АТО). Це стало відповіддю на масове проникнення в східні області країни озброєних російських терористичних угруповань і захопленнями ними органів місцевої влади. Протидія збройній агресії Росії у форматі АТО тривала до лютого 2018 року, коли її було змінено на військову операцію [24].

Всі ці події змінили політичні та соціальні стосунки України та РФ. З одного боку, Україна таки отримала безвізовий режим з Європейським Союзом (який дає можливість українським туристам, без оформлення візи, подорожувати до 31 країни), а з іншого боку, наш туристичний ринок втратив найбільшого споживача – росіян. Після 2014 року кількість російських туристів, у загальному обсязі туристичних прибуттів до нашої країни, не перевищує 2 млн. (Табл. 2.1). А для більшості європейських туристів український туристичний ринок, на жаль, не є цікавим.

Таблиця 2.1

Кількість в'їзних іноземних туристів

<i>Рік</i>	<i>Загальна кількість в'їзних туристів</i>	<i>Кількість в'їзних туристів з РФ</i>
2010	21 203 327	7 900 436
2011	21 415 296	9 018 487
2012	23 112 823	9 526 695
2013	24 671 227	10 284 782
2014	12 711 507	2 362 982
2015	12 428 286	1 231 035

2016	13 333 096	1 473 633
2017	14 229 642	1 464 764
2018	15 345 228	1 542 628
2019	16 352 326	1 629 731

Наразі найбільше до України подорожують саме громадяни сусідніх країн (Молдова, Білорусь, Польща та Угорщина) [4]. Тому для нашої країни важливо підтримувати дружні стосунки, в першу чергу, з цими країнами, створювати спільні туристичні проекти, які допоможуть ще більше зацікавити їх громадян мандрувати Україною.

Україні варто підвищувати свою конкурентоспроможність на туристичному ринку. Великими конкурентами нашої країни є Туреччина та Болгарія. Остання має дуже схожі з українськими, пропозиції рекреаційного відпочинку. Обидві мають вихід до Чорного моря.

Головною проблемою, як для туристичного, так і в цілому соціально-економічного розвитку України, звісно ж є діючий військовий конфлікт з Росією. Тож наразі можна стверджувати, що незважаючи на деякі успіхи міжнародного співробітництва між Україною та Європейським Союзом, геополітичний фактор негативно впливає на розвиток українського туризму.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

3.1. Досвід успішного розвитку туризму в умовах геополітичної нестабільності

На разі проблема геополітичної нестабільності лишається актуальною для більшості країн світу. Гіркий досвід минулих років так і не навчив людство вирішувати свої конфлікти без зброї та військової агресії. А існування міжнародного права в більшості випадків, на жаль, не допомагає мирно долати протиріччя між державами світу. Попри це кожна країна хоче розвиватися та зростати. І хоча туристична галузь дуже страждає під впливом геополітичних чинників, все ж є країни, які своїм прикладом показують, що навіть війни та теракти не здатні знищити їх туристичну сферу.

Один із найпопулярніших туристичних напрямків, Європейський туристичний регіон, страждає від нападів терористів, тому більшість країн цього регіону намагаються прикласти максимум зусиль аби зробити свої міста безпечними, як для своїх жителів, так і для туристів. В основному це локальні заходи, які дозволять уникнути повторення страшних нападів. Так, наприклад, у 2016 році в місті Ніцца (Франція) на Англійській набережній чоловік на вантажівці в'їхав у натовп вбивши більше 80 людей. Після цього міська влада розробила проект, який допоможе убезпечити туристичний об'єкт від подібних нападів. Уздовж набережної встановили стовпи, що перешкоджають руху автомобілів. Конструкції йдуть на 2 метри під землю і здатні витримати натиск до 20 тон. Вже через рік, після інциденту туристи повернулися до улюбленої дестинації.

Після теракту в Лондоні у 2017 році, коли на Лондонський міст, на тротуар з пішоходами виїхала вантажівка та вбила більше десятка людей, на трьох

мостах в місті були встановлені додаткові бар'єри між проїжджою частиною та тротуаром, а на вулицях було збільшено кількість поліцейських. Крім цього, була ускладнена процедура оренди транспортних засобів.

Аналогічні заходи були вжиті в німецьких містах після теракту в Берліні в кінці 2016 року, коли терорист протаранив різдвяний ярмарок в центрі міста, в результаті чого загинули 11 людей. Бетонні блоки для запобігання автомобільних атак встановили на різдвяних ринках в Гамбурзі, Штутгарті та Дрездені. Канцлер Німеччини Ангела Меркель також підписала пакет законопроектів у сфері безпеки, що передбачають посилення відеоспостереження в громадських місцях, забезпечення поліцейських нагрудними камерами та використання автоматичних пристроїв для зчитування реєстраційних знаків транспортних засобів [23].

Загалом досвід Німеччини в боротьбі з тероризмом може стати прикладом і для інших країн. Берлінський теракт докорінно змінив стратегію німецьких спецслужб по боротьбі з тероризмом, відзначається в дослідженні ESISC, опублікованому в березні 2018 року. Уже через рік після атаки МВС Німеччини оголосив про значний прогрес в боротьбі з тероризмом в країні.

Через три місяці після подій на різдвяному ярмарку Федеральне відомство кримінальної поліції представило нову систему для оцінки ризику RADAR-ITE.

Як пише газета *Suddeutsche Zeitung*, робота системи базується на аналізі відповідей на 73 стандартизованих питання про соціалізацію людини, його відношенні до насильства, а також про його родинні зв'язки, рівень інтеграції та безпеку роботи. На основі аналізу людині присвоюється одна з трьох категорій ризику: помірна, значна або висока.

На початку минулого року уряд Німеччини схвалив законопроект, що регулює використання даних пасажирів із систем бронювання для запобігання терористичних злочинів. Законопроект зобов'язує авіакомпанії надавати країнам Євросоюзу дані про своїх пасажирів, щоб допомогти владі боротися з тероризмом і іншими серйозними злочинами. Він піддавався критиці протягом

п'яти років, однак після паризьких терактів в листопаді 2015 року рівень заперечень проти його прийняття значно знизився [6].

Якщо з наслідками терактів, як правило, виходить боротися швидко і є багато можливостей, щоб уникнути повторення цих нападів, то військові конфлікти здатні роками існувати та знищувати туристичну галузь в тій чи іншій країні. І доводиться докладати не мало зусиль аби знову повернути собі привабливий туристичний імідж. Прикладом такої країни є Грузія.

Російсько-грузинська війна 2008 року негативно вплинула на всі галузі економіки Грузії, особливо на сектор подорожей та туризму. Якщо проаналізувати загальний показник в'їзного туризму в Грузії у 2008 році, то в цілому кількість міжнародних відвідувачів збільшилась на 23% та становила 1,3 млн. міжнародних відвідувачів, але це відбулося лише через стрімке збільшення іноземних туристичних потоків перед війною (завдяки започаткуванню стратегічного планування у сфері туризму).

Через збройний конфлікт літні та осінні туристичні сезони, у 2008 році, були дуже складними через відсутність попиту на поїздки до Грузії та низький рівень заповнюваності в закладах розміщення по всій країні. Кількість міжнародних потоків у другій половині року зросла всього на 4,7% (так званий ріст за інерцією).

Загалом, можна виділити такі наслідки збройного конфлікту для грузинської індустрії гостинності:

- абсолютне зниження кількості іноземних туристичних груп. Майже всі групи були скасовані у 2008 році і частково в 2009 році. Це був дуже бурхливий період для грузинських в'їзних туроператорів.
- зменшення кількості приватних організованих турів на відпочинок на 80%.
- збільшення кількості міжнародних відвідувачів, які прибували з метою ділових та професійних подорожей (переважно іноземні делегації, які приїжджають з політичних міркувань, міжнародні ЗМІ та ін.).

Після війни Грузія сприймалася міжнародним туристичним товариством, як небезпечний та нестабільний туристичний напрям. Окрім цього популярні туристичні сайти, а також посольства інших держав попереджали громадян утриматися від поїздок до Грузії. Країні потрібно було знову створити імідж привабливого туристичного напрямку. Тож, урядом Грузії було вжито ряд ефективних заходів для подолання наслідків післявоєнного періоду для туристичного сектору (2008-2009 роки), які призвели до відновлення туристичних потоків:

- ✓ організація великої кількості прес-турів (не тільки для туристичних ЗМІ, а також для головних міжнародних політичних та економічних видань), в результаті яких виходило багато матеріалів у ЗМІ країн з цільовою аудиторією потенційних туристів;
- ✓ представленість на основних міжнародних телеканалах. Підхід полягав у просуванні Грузії як безпечної країни, як ідеального місця для інвестицій, як однієї з найбільш відкритих для в'їзду країн у всьому світі (громадяни 100 держав могли подорожувати до країни без візи, а інші могли б отримати візу на кордоні після прибуття); як однієї з кращих країнреформаторів у Східній Європі; як комфортної країни з точки зору зручності ведення бізнесу (високі позиції в міжнародних рейтингах); як унікального місця для в'їзного туризму; – участь у міжнародних туристичних виставках та ярмарках, включаючи тематичні виставки для реклами специфічних туристичних продуктів;
- ✓ таргетування ринку, а саме визначення чітких цільових аудиторій. При цьому основна увага була зосереджена на східноєвропейських ринках (Україна, Польща), на країнах Західної Європи (Німеччина, Франція, Велика Британія) та ринках з високим рівнем дохідності (США, Китай, Японія, Республіка Корея), а також позиціонування країни на ізраїльському ринку;

- ✓ активізація брендингової кампанії «Європа починається тут», спрямованої на ефективне позиціонування Грузії як туристичної дестинації світового рівня.

Згідно із планом уряду, який складається із 10 пунктів, до 2028 р. кількість туристів повинна перевищити позначку в 12 млн. У плані наголошується, що розвиток туризму має здійснюватися комбінацією двох підходів – «горизонтальною політикою», яка спрямована на створення непрямих обставин для заохочення туризму, і застосування «вертикального підходу», що полягає в залученні інвестицій у туристичну інфраструктуру.

Крім того, уряд Грузії поставив за мету, перетворити країну на один із центрів зимового туризму. Для того щоб домогтися бажаних результатів, мають збільшитися щорічні туристичні рекламні кампанії в тих країнах, звідки є високий потенціал залучення туристів, зокрема в Білорусі, Україні, Польщі, Ізраїлі, країнах Балтії.

Варто зазначити, що, за оцінками Всесвітньої туристичної організації, Грузія є країною зі стрімким зростанням темпів притоку іноземних туристів. Це веде до стрімкого розвитку інфраструктури та сфери обслуговування, що, зі свого боку, сприяє створенню нових робочих місць [15].

Ще одним яскравим прикладом, того, як можна успішно розвивати туристичну галузь попри негативний вплив геополітичних чинників є Ізраїль, країна, яка протягом майже 70 років знаходиться у стані військового конфлікту.

Стан ринку туристичних послуг в Ізраїлі визначається соціально-економічними та політичними процесами, які відбуваються у країні. Туристична політика й напрями розвитку туристичної сфери у країні визначаються Міністерством туризму. Основною метою Міністерства є приваблення зарубіжних гостей у країну. Для цього при Міністерстві створено Державну компанію з туризму, яка забезпечує маркетинг і рекламу, професійне навчання персоналу, контроль діяльності готелів тощо.

Друге за важливістю завдання Міністерства – розвиток внутрішнього туризму, тобто заохочення ізраїльтян до відпочинку в межах країни.

Основні стратегічні цілі розвитку туристичної сфери полягають у:

- формуванні туристичного комплексу, структура якого буде визначатися з урахуванням місцевої специфіки;
- розвитку місцевої інфраструктури (готелі, ресторани тощо);
- модернізації засобів зв'язку (телефони, інформаційні системи) та розвитку інфраструктури (дороги, засоби доставки);
- розвитку туристичних кадрів (курси підготовки й перепідготовки кадрів для туризму, курси підвищення кваліфікації).

Сьогодні Міністерство та підконтрольні йому органи розробляють нові й підтримують вже наявні програми щодо розвитку туризму в Ізраїлі. При цьому слід пам'ятати, що нинішнє геотуристичне положення країни є суперечливим і складним. З одного боку, Ізраїль володіє надпотужним ресурсним потенціалом і розташований на узбережжях теплих морів, у зоні взаємодії світових релігій і культур. З іншого – країна має складні стосунки з арабським світом, які часто переходять у збройне протистояння, й належить до держав із високою ймовірністю терористичних актів. Унаслідок реалізації програми «Відкритий Ізраїль» Міністерства туризму значно зросли потоки туристів з-за кордону. Доходи від туризму склали 25 млрд. шекелів. У туристичній індустрії зайнято 90 тис осіб.

Туристична політика Ізраїлю забезпечується реалізацією низки цільових програм міжнародного, національного та регіонального рівнів, спрямованих на зростання ролі держави на світовому туристичному ринку. Вони забезпечать популяризацію країни, а отже, й наплив додаткових асигнувань, які будуть спрямовані на вирішення екологічних, соціально-економічних та політико-релігійних проблем і завдань [16].

Підсумовуючи вище сказане можна зробити висновок, що і більш успішні в туристичній сфері країни, і менш успішні зіштовхуються з негативним впливом геополітичних чинників. Попри це кожна з них намагається подолати

наявні проблеми і продовжити ефективно розвивати туристичну галузь. Саме ці країни є прикладом для подальшого розвитку туризму в Україні в сучасних реаліях.

3.2. Перспективи розвитку туризму в Україні в умовах сучасної геополітичної ситуації

Попри активний військовий конфлікт на Донбасі, Україна повинна далі розвивати вітчизняну туристичну галузь використовуючи наявну ресурсну базу та працюючи над позитивним туристичним іміджем країни.

Якщо брати до уваги досвід Грузії, то можна сформулювати ряд заходів, які допоможуть розвивати туристичну галузь під час існування військового конфлікту:

1. Реклама та PR:

- треба розуміти, що впізнаваність країни під час збройних конфліктів об'єктивно зростає, але вона є негативною. Проте така впізнаваність ніколи не була б досягнута за звичайних обставин, і це повинно бути використано правильно, тобто необхідно перетворити мінус на плюс. У довгостроковій перспективі така впізнаваність буде дуже корисною для країни, якщо поточні негативні меседжі будуть ефективно зменшені;
- важливо надавати точну та перевірену інформацію про туристичні об'єкти в країні, безпечність їх відвідування. Це працюватиме ефективніше, якщо додавати фото та відеоматеріали;
- потрібно чітко розмежовувати в розумінні іноземних туристів безпечні та небезпечні території для відвідування в країні. У випадку використання територій, де проходили військові дії, потрібно надавати чітку та точну інформацію про знешкодження на території нерозірваних мін та боєприпасів (подібні території використовуються для, так званого, «темного» туризму);

– необхідно уникати суто емоційних рекламних кампаній, оскільки рівень впізнаваності вже є високим. Кампанії мають пропонувати конкретні пропозиції, включаючи їхні ціни та контактну інформацію про безпеку під час подорожі. Кампанії повинні бути розроблені таким чином, щоб вони включали спільну рекламу з приватним сектором. Авіакомпанії з прямими польотами є ідеальними партнерами для державного органу влади з питань туризму в таких кампаніях;

– співпраця з Google та Microsoft Virtual Earth, щодо остаточного вигляду карт країни в Інтернеті. Ці два сайти є глобальними надважливими інформаційними джерелами і використовуються великою кількістю туристів по всьому світу. Для України важливо, щоб глобальні інтернет-ресурси зображували Кримський півострів у її складі, а також, давали розуміння туристам про безпечні та небезпечні для відвідування території;

– розробка рекламних роликів для телебачення та інтернету, які спрямовані на внутрішніх споживачів. Це допоможе розвивати внутрішній туризм, а також, дасть українцям уявлення про доступність, безпечність, розвиток власного туристичного сектору;

– створення відеороликів, які будуть висвітлювати основні туристичні ресурси, такі як море, продукти харчування, вино або культуру (подібні відеоролики про туристичні принади Грузії та Туреччини активно транслюються на українському телебаченні).

2. **Виставки та ярмарки.** Це ефективний спосіб розповісти всьому світу не тільки про особливості українського туризму (природні, культурно-пізнавальні ресурси; історію; національні страви, тощо), а й надати вичерпну інформацію про політичну ситуацію в країні. Таким чином можна пояснити іноземним туристам, що в більша частина України – це безпечна, цікава та культурно багата територія, де можна відпочивати та подорожувати.

3. **IT-технології:**

- особливу увагу варто приділити саме представленню України за допомогою сайтів, соціальних мереж та різних інформаційних порталів. Веб-інформація є дуже важливим та ефективним каналом зв'язку, оскільки потенційні туристи в даний час є «шукачами інформації», які автоматично звертаються до Інтернету для отримання додаткової інформації. Дуже важливо, щоб в інтернеті була доступна та правдива інформація про Україну на різних мовах світу;
- за прикладом Грузії можна використовувати веб-камери з дистанційним керуванням користувачами – це дуже зручний спосіб передачі достовірної інформації про реальну ситуацію на місцях, оскільки люди вірять у те, що бачать своїми очима. Рекомендується використовувати цей інструмент у всіх основних туристичних дестинаціях, які характеризуються «викривленим уявленням»;
- ще одним дієвим заходом на прикладі Грузії є створення Національного туристичного порталу, як платформи, де зібрана вся надійна та актуальна інформація про туристичний світ країни. Наразі в Україні такий існує, Zruchno.Travel, який об'єднав сервіси для подорожей, базу туристичних ресурсів, напрямків та місць, де кожен українець зможе знайти для себе підходяще місце відпочинку, після чого кожен бажаючий зможе залишити свої відгуки про готель, ресторан чи навіть додати пам'ятку культури, якої поки немає на порталі. На мою думку, проблемою додатку є те, що він доступний лише українською та російською мовами. Варто додати хоча б англійську.

Що стосується туристичного досвіду Ізраїлю, то ця країна, також, може бути прикладом для України, адже, за довгі роки навчилася ефективно розвивати туристичну галузь, незважаючи на негативний вплив геополітичних чинників.

Хорошим прикладом туристичної політики Ізраїлю, є створення окремого державного органу, який опікується туристичною галуззю. В нашій країні створення окремого Міністерства туризму, яке б займалося розвитком туристичної сфери, розробляло програми місцевого, регіонального,

національного та міжнародного рівнів, залучало інвесторів та туристів, за прикладом Ізраїлю, мало б позитивний ефект. Адже перспективи розвитку є, а чітких цілей та завдань немає, а якщо держава буде мати чітку туристичну політику, забезпечену відповідною управлінською структурою, допомагати в розвитку, то туризм зможе стати суттєвою галуззю економіки нашої держави.

Україна також може перейняти досвід розширення сфер туризму та популяризації туризму у країні і світі, запровадивши інноваційні програми розвитку туристичних дестинацій. Наприклад, це може бути розвиток регіону Азовського моря (найменше море у світі, глибина 15 м), із запровадженням досвіду розвитку Мертвого моря [16].

Велику роль, для ефективного розвитку туризму, відіграє політика держави і це стосується не тільки туристичної галузі. Навіть під час негативних подій в Грузії чи Ізраїлі уряди цих держав продовжували реалізовувати ефективні реформи та створювати передумови всебічного розвитку в своїх країнах. Україні, теж, варто дотримуватися цього шляху. Боротьба з корупцією; покращення інфраструктури доріг, аеропортів, вокзалів, туристичних об'єктів; підвищення економічного рівня в країні мають бути реальними кроками нашої держави, а не тільки передвиборними лозунгами українських політиків. Лише комплекс дій допоможе змінити імідж нашої країни в світі та зробити її привабливою для мільйонів туристів.

ВИСНОВКИ

Туризм є глобальним явищем, про це свідчить величезний обсяг міжнародних туристичних потоків між країнами світу. Саме тому він є чутливим до глобальних проблем, економічних, екологічних, соціальних і звичайно, геополітичних.

Геополітичний аспект є дуже важливим у функціонуванні світової туристичної індустрії. «Геополітика» - це наука, яка пояснює, як використовувати свою територію задля досягнення своїх цілей. Геополітичний чинник в туризмі – це вплив конкретних політичних подій (війни, державних переворотів, терактів) на туристичну діяльність. Негативні дії держав, такі як, агресія, впровадження санкцій, посилення візових режимів, політичні перевороти, а також, терористичні дії, які здійснюються терористичними організаціями, миттєво відображаються на туризмі. Це призводить до зменшення туристичних потоків і великих збитків. Більше того, окремі геополітичні чинники, такі як, військовий конфлікт або анексія території держави можуть повністю знищити туристичну інфраструктуру і зробити певну частину країни не придатною для використання з туристичною метою.

Сучасна світова геополітична ситуація є нестабільною. Геополітичні відносини у світі характеризуються загостренням боротьби різного роду світових, а також регіональних центрів сили (блоків, союзів, тимчасових альянсів), перш за все, за сфери впливу. Крім того, зараз є актуальною проблема тероризму. Сьогодні тероризм став більш організованим, ніж десятки років назад і є серйозною загрозою для багатьох цивілізованих країн. Ще однією серйозною проблемою сучасного світу є недовіра механізмів міжнародного регулювання.

Що стосується України в сучасному геополітичному просторі, то на даному етапі свого розвитку вона так і не спромоглася реалізувати свій потужний потенціал у повній мірі та посісти гідне місце у світі. Крім того, геополітичний

чинник негативно впливає на туристичний, і загалом, на розвиток нашої держави. За останні роки Україна втратила частину своїх територій і не спромоглася завершити військовий конфлікт на Сході.

Саме через конфлікт з РФ Україна в 2014 році втратила майже половину від кількості туристичних прибуттів до країни. Це пов'язано з тим, що найбільшу частку тих, хто подорожував до нашої держави склали росіяни.

Якщо щ говорити про вплив геополітичних чинників на розвиток туризму в туристичних регіонах світу, то в більшості випадків, це негативний вплив, а саме прояви тероризму, військові конфлікти, воєнні перевороти. Попри це є і позитивний бік, а саме, Ізраїль та Саудівська Аравія почали налагодження своїх стосунків. Цьому посприяв саме туризм.

На сьогодні, чи не найбільшою геополітичною проблемою є постійні теракти. Вони відбуваються по всьому світу, але найбільша їх частина припадає на країни, які є лідерами в туризмі, а саме, Франція, Іспанія, Великобританія, Німеччина, Індонезія. Найбільший теракт за всю історію людства стався в США 11 вересня 2001 року, загинули майже 3 тисячі людей.

І більш успішні в туристичній сфері країни, і менш успішні зіштовхуються з негативним впливом геополітичних чинників. Попри це кожна з них намагається подолати наявні проблеми і продовжити ефективно розвивати туристичну галузь. Прикладами таких країн є Грузія та Ізраїль. Попри військові конфлікти цим країнам вдається успішно розвивати туристичну галузь. Саме ці країни є прикладом для України, яка має схожу проблему.

Україні необхідно проводити комплекс заходів задля розвитку туристичної сфери та збільшення своєї конкурентоспроможності на світовому туристичному ринку. Ці заходи стосуються вдалого просування вітчизняного туристичного продукту (реклама, участь у туристичних виставках). Крім того, варто вдосконалювати державну туристичну політику, в цілому. Лише комплекс дій допоможе змінити імідж нашої країни в світі та зробити її привабливою для мільйонів туристів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арье Дери впервые дал официальное разрешение израильтянам на выезд в Саудовскую Аравию [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.newsru.co.il/israel/>
2. Ващенко Н.П. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму / Н.П. Ващенко, О.В. Горохова //Громадське харчування і туристична індустрія у ринкових умовах: зб. наук. праць. – Київ: КНЕУ, 2001. – 240 с.
3. Вознюк Ю. С. Военна історія України / Вознюк Ю. С., Литвин С. Х. – Київ, 2012.— 58 с.
4. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули [Електронний ресурс]: за даними Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> - Назва з екрана.
5. Ермакова А., Зябрева Е. Наркобизнес в Латинской Америке и его влияние на экономику региона [Електронний ресурс] Московский государственный институт международных отношений МИД Российской Федерации // Режим доступу: <https://mirec.mgimo.ru/>
6. Как европейские страны борются с наплывом террористов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.gazeta.ru/>
7. Кононов І.Ф., Бородачов В.П., Топольськов Д.М. (Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів – Луганськ: Знання, 2010. – 384 с.
8. Крисаченко В. С. Геополітика. Науковий інструментарій українознавця. Довідник / В. С. Крисаченко. – К.: ННДІУВІ, 2012.
9. Ліпкан В. А. Національна безпека України: навчальний посібник / В. А. Ліпкан - К.: КНТ, 2009. – 576 с.
10. Министр туризма Шри-Ланки: страна готова снижать цены на туры для возвращения туристов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tass.ru/>

11. Мірела М. Геополітичні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні [Електронний ресурс] ДВНЗ «Ужгородський національний університет» // Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/>
12. Найкривавіші теракти за останні 15 років. Інфографіка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tsn.ua/>
13. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: Геополітичні аспекти глобального явища / А. Ю. Парфіненко // Actual problems of international relations. Release 126 (part I) / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – 2015.
14. Рожина Е. Ю. Влияние угрозы терроризма на состояние индустрии гостеприимности [Електронний ресурс] Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова // Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/>
15. Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів / А. А. Романова // Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics» / Чернігівський національний технологічний університет. – 2018. – № 9.
16. Сінгуцький О. В. Державна політика розвитку туризму: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] Класичний приватний університет // Режим доступу: <http://customs-admin.umsf.in.ua/>
17. Смаль І. В. Геополітичні чинник розвитку міжнародного туризму [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/>
18. Тенденції розвитку сучасної геополітичної ситуації у світі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/>
19. Теракти в Парижі і Брюсселі вдарили по туризму в ЄС [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://economics.segodnya.ua/>
20. Теракты в США 11 сентября 2001 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/ru/>
21. Теракты и катастрофы подрывают турбизнес Турции и Испании [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.travel.ru/>

22. Террористы против путешественников [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.vedomosti.ru/>
23. Хронологія: терористичні атаки в Європі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/>
24. Цей день в історії: Хроніка подій 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/>
25. Attentats à Paris : retenu en otage au Bataclan, il révèle la discussion avec les terroristes [Electronic resource] – Way of access: <https://www.rtl.fr/>
26. Bali death toll set at 202 [Electronic resource] – Way of access: <http://news.bbc.co.uk/>
27. Crisis in Hospitality and Tourism: A study on the impacts of terrorism on Indian Hospitality and Tourism Industry [Electronic resource] – Way of access: <https://www.researchgate.net/>
28. Department of Political Science. Linda K. Richter [Electronic resource] – Way of access: <https://www.k-state.edu/>
29. Impact of 9/11 Terrorist Attacks on US and International Tourism Development [Electronic resource] – Way of access: <https://www.modul.ac.at/>
30. Tourisme en chiffres statistiques [Electronic resource] – Way of access: <http://www.tourisme.gov.tn/fr/>
31. Un factor "cabalístico" en la elección de la fecha de la matanza en los trenes [Electronic resource] – Way of access: <https://elpais.com/>
32. UNWTO 2019 Tourism Results [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unwto.org/>
33. 9/11 and Insurance: The Eight Year Anniversary - Insurers Paid Out Nearly \$40 Billion Development [Electronic resource] – Way of access: <https://www.iii.org/>
34. 10 самых дорогих атак террористов в истории [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://news.rambler.ru/>